

امامزاده فاطمه صغری سلام الله علیها (سیاوشان)

اسدالله عبدلی آشتیانی

چکیده:

معرفی تنها امامزاده روستای سیاوشان است که فاطمه صغری نام دارد. وی فرزند بلا واسطه امام موسی کاظم علیه السلام است. نویسنده نخست با مراجعه به منابع تاریخی کهن تاریخچه ای مختصر از روستای سیاوشان ارائه می دهد؛ سپس زندگی فاطمه صغری را می آورد. آنگاه از تاریخچه ساخت بنای امامزاده سخن می گوید. در بخش دیگر مقاله مشخصات دقیق معماری بنای قدیمی امامزاده و در پایان نیز وضعیت کنونی و بازسازی آن را توضیح می دهد.

کلید واژه:

امامزاده سیاوشان، فاطمه صغری، امام کاظم، روستای سیاوشان.

در مسیر جاده قم به آشتیان و در پنج کیلومتری جنوب این شهر، دهستان تاریخی سیاوشان قرار دارد. نام «سیاوشان» برگرفته از پهلوان اسطوره‌ای ایران زمین «سیاوش» است و قدمتی چندین هزارساله دارد. این روستا یکی از ۱۶ نقطه ایران بزرگ بوده که در آن برای سیاوش مراسم سوگواری برگزار می‌کردند. روستایی که هم‌اکنون تنها ۱۲۰۰ خانوار جمعیت دارد.

قدیمی‌ترین سندی که نامی از سیاوشان یا سیاوشان در آن ذکر گردیده، تاریخ قم تألیف حسن بن محمد بن حسین قمی به سال ۳۷۸ هـ. ق با ترجمه حسن بن علی قمی به سال ۸۰۶ هـ. ق است.

در این کتاب، آنگاه که از ناحیه «ورّه» - که تقریباً جغرافیای فعلی شهرستان آشتیان را در بر می‌گیرد - سخن می‌گوید و آن را از مضافات قم می‌خواند، چنین آمده است:

ورّه (شامل): اشتجان [آشتیان فعلی]، مهران [مهرآبان]، اسکندر [اسکند]، آذینه [آدینه]، جرکان [گرگان]، جوزه، الکردجان [کاردیجان]، موسی آباد، عبدالله آباد، آهویه [آهو]، شهراب، راجان، واجان، سیاوشان، همروده [امروده]، خورجه، دستجره، سیاوشان!

خراج منطقه «ورّه» متعلق به دارالایمان قم بوده و مبلغ آن با اختلاف: «هفتاد و سه هزار و پانصد درهم یا هفتاد و چهار هزار و چهارصد و بیست درهم و ربع سُدس»^۲ بوده، که مبلغی است قابل توجه و نشان از کشاورزی خوب منطقه در نیمه دوم سده سوم هجری دارد.

در جای دیگر، سیاوشان را جزو منطقه جوزه و جرکان [گرگان] آورده است:

«طسوج جوزه و جرکان [گرگان]: آهویه [آهو]، لنجرود، اشتجان [آشتیان]، کردخان، جوزه، اسکند، آذینه [آدینه]، و سیاوشان ... من نسخه عتیقه»^۳.

سیاوشان در مسیر جاده عتبات عالیات

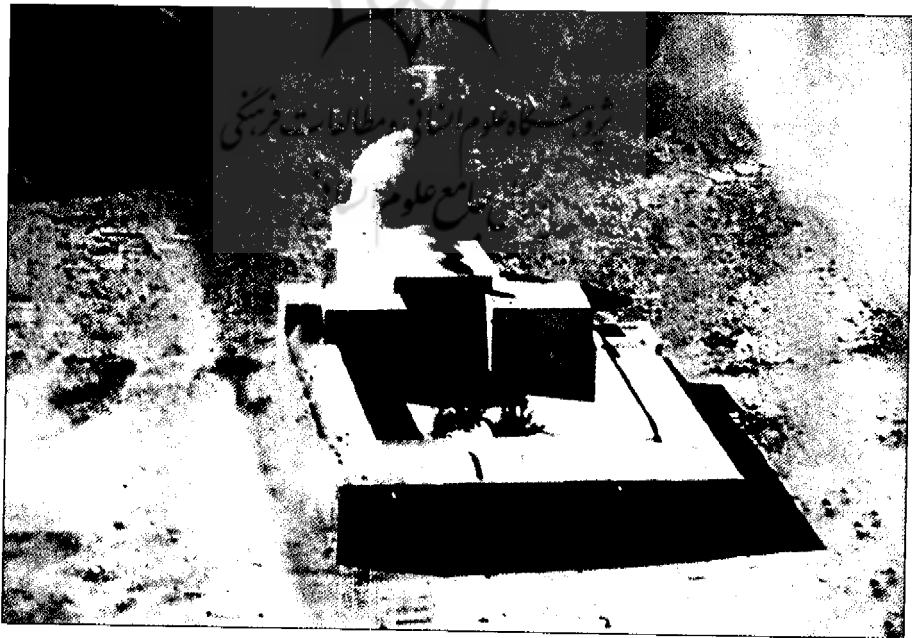
سیاوشان از زمان‌های دور در مسیر راه عتبات عالیات (کربلا و نجف) قرار داشته و یکی از جاده‌های پرتردد در ناحیه مرکزی به شمار می‌آمده است. این راه از قم به خلجستان، آشتیان و سیاوشان امتداد داشته و از آنجا به همدان و سپس کرمانشاهان و عراق می‌رسید. در اصطلاح محلی این جاده را که تا سال ۱۳۳۵ خورشیدی پابرجا بوده،

جاده «شتر رو» می‌نامیده‌اند. ناصرالدین شاه قاجار در سفر دوم خود به عتبات در سال ۱۳۱۰ هجری، از این راه عبور کرده و شرح سفر خود را در کتاب شهریار جاده‌ها به نگارش درآورده است.

در همان سال‌ها سدید السلطنه در سفرنامه خود ضمن گزارش سفرش به عتبات عالیات، در روز پنج شنبه ۲۶ صفر سال ۱۳۰۸-۱۳۰۹ هـ. ق که در راه خود از سیاوشان دیدن کرده، درباره امامزاده آنجا چنین نگاهشته است:

«بنای این عمارت آستانه معصومه منوره مطهره به دولت سعادت نصاب زبده الاهی ملک کمال‌الدین بن شاهسوار آشتیانی به تاریخ یوم الخمیس دوم ربیع الثانی سنة اثنتین و خمسین و تسع مائه [۹۵۲ هـ. ق].»

قرار گرفتن سیاوشان و امامزاده فاطمه صغری در مسیر این راه و مناسب بودن این روستا برای استراحت و اطراق، مسافران و تاجران خسته را و می‌داشته با رسیدن به این مکان راحت، دست از حرکت کشیده، به استراحت و زیارت بپردازند تا پس از تجدید قوا دوباره به سفر طولانی خود ادامه دهند؛ به همین سبب اکثر کاروانیان، امرا، شاهزادگان و مسافران پس از زیارت امامزاده، با خط خوش بر روی دیوارهای آن، تاریخ زیارت و ورود، اسم و موقعیت شغلی خود و گاه وصف بارگاه و بقعه این مکان مقدس را به

یادگار نوشته‌اند. یکی از این یادگاری‌ها به خط میرزا علینقی خان مستوفی آشتیانی به تاریخ ۱۲۸۶ هجری است.

امامزاده فاطمه صغری آستانه

حضرت فاطمه صغری علیها السلام دختر بلاواسطه امام موسی کاظم علیه السلام هفتمین امام شیعیان

بقاع مشرکه

و خواهر کوچک حضرت فاطمه معصومه علیها السلام مدفون در قم و خواهر امام علی بن موسی الرضا علیه السلام امام هشتم شیعیان مدفون در خراسان است.

حضرت امام موسی بن جعفر علیه السلام چهار دختر به نام «فاطمه» داشته است که به ترتیب عبارتند از: فاطمه کبری که حضرت فاطمه معصومه علیها السلام مدفون در قم است. فاطمه وسطی، فاطمه صغری و فاطمه اخری^۴.

برخی به اشتباه و غلط این امامزاده را از اولاد موسی الثانی (نوه امام کاظم علیه السلام) منسوب دانسته‌اند که قرائن و مستندات تاریخی و کتیبه‌های به‌جامانده از سده‌های قبل خلاف این موضوع را ثابت می‌نماید.

قبر شریف فاطمه وسطی علیها السلام در شهر اصفهان در محله چهارسوق شیرازی‌ها قرار دارد

که به سِتّی فاطمه مشهور است.
قبر شریف حضرت فاطمهٔ اُخری علیها السلام هم در محلهٔ «سوخته تکیه» در شهر رشت قرار دارد.

علت شهادت و مدفون شدن حضرت فاطمهٔ صغری علیها السلام در سیاوشان

در کاروانی که به سال ۲۰۱ هـ. ق از مدینه به سمت خراسان به راه افتاد و حضرت فاطمهٔ معصومه علیها السلام در آن حضور داشت، حضرت فاطمه صغری علیها السلام هم که آن زمان نوجوان بوده، همراه کاروان بود. مطابق بسیاری از منابع تاریخی، مأموران حکومتی به دستور مأمون عباسی به این کاروان حمله می‌کنند. بسیاری از یاران، برادران و خواهران آن حضرت شهید و بقیهٔ آنها نیز با سمی که به آب آنان اضافه شده بود مسموم می‌گردند. به همین علت کاروان از هم پاشیده می‌شود؛ و برای آنکه از خطر حملهٔ مجدد کارگزاران مأمون خلیفهٔ عباسی در امان بمانند، دسته دسته شده، به جهت‌های مختلف حرکت می‌کنند.

قرائن نشان می‌دهد که وجود نازنین حضرت فاطمهٔ صغری و خواهر بزرگ‌تر از خودش (حضرت فاطمهٔ وسطی علیها السلام) با چند تن از یاران و برادران به سمت اصفهان حرکت می‌کنند. در مسیر حرکت برخی از آنها به خاطر زخم بدن و یا «سم»، از پا درآمده، در شهرها و روستاهای مختلف این مسیر مدفون می‌شوند که از آن جمله می‌توان به این مقبرهٔ شریف در «سیاوشان» و سپس قبر شریف فاطمهٔ وسطی علیها السلام در اصفهان و دیگر شهدا و سادات در این مسیر اشاره نمود.

تاریخ ساخت بنای امامزاده

پس از شهادت حضرت فاطمهٔ صغری، علویان و شیعیان منطقه بنایی کوچک بر مزار وی ساختند که طی سالیان دراز ملجأ و مأوای نیازمندان شد و شیعیان در حفظ و نگهداری آن کوشیدند، ولی آنچه مشخص است آن است که بنای باشکوه و عالی این بقعه در سده‌های بعدی و در نیمهٔ دوم سدهٔ دوم هجری ساخته شده است.

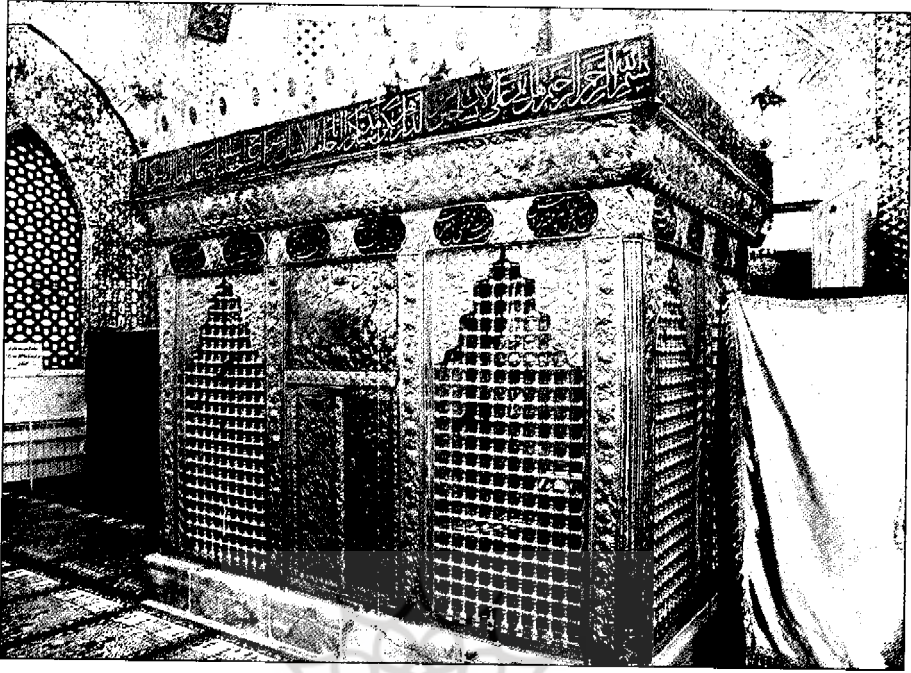
ساخت بنای بقعهٔ متبرکهٔ امامزاده فاطمهٔ صغری علیها السلام بر اساس شواهد تاریخی ذکر گردیده و طبق کتیبهٔ سنگی و صندوق ضریح متبرکه - که هر دو آنها حکم شناسنامهٔ

این اثر را دارند - در سال ۹۵۰ هـ. ق آغاز و به سال ۹۵۲ هـ. ق پایان یافته است. این دو اثر از آثار ارزشمند مهم تاریخی است که در زمان سلطنت شاه طهماسب صفوی و به دستور او ساخته شده است. در بررسی این دو اثر ارزشمند، اطلاعات فراوانی درباره شجره حضرت فاطمه صغری ۵، چگونگی آغاز و انجام بنا، اسماء متبرکه ائمه، آیه الکرسی، اسامی معماران، هنرمندان، کاتبان، نجاران، ساکنان و مجاوران بقعه و حاکم محلی شاه صفوی و خلاصه، همه آنان که با سرینجه توانای خود و با عشق مشغول به کار بودند به چشم می خورد.

شاه طهماسب صفوی پسر شاه اسماعیل اول بنیان‌گذار سلسله صفوی، در سال ۹۳۰ زاده شد و در سال ۹۸۴ هـ. ق درگذشت. او طی ۴۲ سال و ۶ ماه سلطنت بر ایران به عمران و آبادانی بسیار دست زد و چون به دنبال ماجراجویی نبود، در زمان وی ایران در آرامش نسبی قرار داشت. او علمای دینی و اماکن مذهبی را به دیده احترام می‌نگریست؛ از این رو به آبادانی و عمران اماکن مذهبی و امامزاده‌های سراسر ایران، خصوصاً ناحیه مرکزی ایران دست زد؛ بدین سان، مردم از جنبه مذهبی هم به او نهایت علاقه را داشته‌اند. بیشتر امامزاده‌های منطقه مرکزی در زمان این پادشاه یا بازسازی کامل شد یا تجدید بنا گردید. وی حاکم این منطقه یعنی «کمال‌الدین شاه‌سوار آشتیانی» را ناظر بر ساختمان این امامزاده قرار داد. صندوق ضریح که از چوب گردو ساخته شده و بر روی آن منبت به کاررفته و خط نستعلیق‌کننده کاری شده، اطلاعات تاریخی فراوانی به ما می‌دهد. این نوشته‌ها و کنده‌کاری‌ها مربوط به سال ۹۵۲ هـ. ق است. در یکی از این نوشته‌ها که در چهار طرف بالای صندوق به چشم می‌خورد آمده است:

هذه صندوق حضرت معصومه منوره مطهره متبرکه امامزاده به حق فاطمه صغری بنت الامام الهمام موسی کاظم سلام الله علیه و علیهم أجمعین. اللهم صل علی المصطفی محمد و المرتضی علی و البتول فاطمة و السبطين الحسن و الحسين و صل علی زین العباد و الباقر محمد و الصادق جعفر و کاظم موسی و الرضا علی و النقی محمد و النقی علی و الزکی الحسن العسکری، و صل علی الحجة القائم الهمام محمد مهدی صاحب الزمان صلوات الله و الصلاة علیهم أجمعین ۵.

در حاشیه پایین صندوق آیه الکرسی نگاشته شده و در حاشیه سمت راست و یک طرف پایین می‌خوانیم:

بنای این عمارت آستانه معصومه متبرکه منوره مطهره به سعی دولت مآب سعادت نصاب زبده...^۶ الاهالی ملک کمال الدین شاه سوار آشتیانی به تاریخ یوم الخمیس دوم ربیع الاول سنة اثنتین و خمسين و تسعمائه [۹۵۲ هـ.ق]. عمل افتخار الحاج و المهندسين استاد حیدر و استاد غیبی کاسوانی.

در حاشیه کناری سمت چپ و یک طرف حاشیه پایین ادامه مطلب این گونه آمده است:

مجاور آستانه معصومه منوره متبرکه مطهره افتخار الصلحا درویش پیرقلی و درویش حیدر و محب الله و عابدین.

الهی به حق بنی فاطمه

که بر قول ایمان کنم خاتمه

اگر دعوتم رد کنی ور قبول

من و دست و دامان آل رسول.

و در دو طرف حاشیه کناری بالای صندوق آمده است:

آمرزیده باد هر که در این مزار جهت دوام دولت شاه عالم، فاتحه بخواند. زجان باشد غلام شاه مردان، به خط العبد داعی سلمان آشتیانی؛ عمل استاد حسن نجار؛ مسکن درگاه شاه داد حداد».

مشخصات بنای قدیمی امامزاده

مصالح به کار رفته در بنا خشت خام با ملات گل و نمای بیرون بقعه و طاق‌ها همگی از آجر و ملات گچ است. مساحت این بنا تقریباً ۱۱۰۰ متر مربع (۲۲×۵۰) با حیاط مستطیلی با دوازده حجره برای استراحت زائران است که در هر طرف شش حجره با طاق‌های گرد آجری و طاق جناقی قرار دارد. این بنا را یکی از بانوان نیکوکار قاجار که در اواخر سلطنت ناصرالدین شاه قاجار به سال ۱۳۰۸ هـ. ق جهت زیارت عتبات عالیات (کربلا و نجف) از این مسیر عبور کرده، بازسازی اساسی کرده است. وی نواب عالیه حاجیه منیره خانم بنت مرحوم جعفر قلی خان قاجار بوده که با هزینه شخصی کار مرمت را پایان رسانده است. این بانو ۶۰ جزء کلام الله مجید را هم برای قریه سیاوشان وقف و به در همان سال به امامزاده اهدا کرده تا برای مراسم ختم اموات استفاده شود.

کار بازسازی بنا توسط استاد علی عباسی اصفهانی که خود معمار، کاشی‌ساز و خطاط زبردستی بوده انجام پذیرفته است. گنبد از نوع کلاه‌خودی و دوپوش با طاق عرق‌چین شامل گنبد خارجی با کاشی کاری معرق لاجوردی و فیروزه‌ای و نقوش اسلیمی و ترنج گل و بوته در ساق گنبد خارجی به صورت کمربندی، همراه با آیات قرآنی به خط ثلث کاشی کاری شده است. گنبد داخلی که با طاق عرق‌چین و فاقد تزئینات و گچ‌بری است، از ملات گچ اندودکاری شده و ترنج چهار ضلعی نقاشی شده در مرکز گنبد تنها تزئین داخل بقعه است. چهار پنجره ارسی چوبی منبت جهت ورود روشنایی و تهویه هوا تعبیه گردیده است. گنبد روی هشت پایه بنا گردیده و فضای داخل بقعه را به شکل هشت ضلعی لچک‌دار باز قرار داده که در هر ضلع دو طاقچه جهت روشنایی شمع، چراغ و نسخه‌های قرآن و ادعیه قرار دارد.

در ضلع رو به قبله، محراب قرار دارد که با رسمی‌بندی‌های ساده و زیبا تزئین گردیده است. این محراب فاقد گچ‌بری است.

مساحت بقعه مرکزی ۸۰ متر مربع و ارتفاع گنبد ۱۳ متر است. روی دیوارها یادگاری‌های مختلفی با خط زیبا از زمان‌های دور توسط امرا و شاهزادگان در شرح حال خود و امامزاده تحریر گردیده که اعتبار منطقه‌ای مکان را در گذشته‌های دور نشان می‌دهد. این آثار ارزشمند بر اثر فرسایش زمان و اندودکاری چندین باره محو و از میان رفته است. درب ورودی به راهرو از چوب گردوی منبت کاری و گره‌چینی شده

با طرح‌های اسلیمی شش و هشت، بقعه را به راهرو متصل می‌کند. سقف راهرو با سه گنبد به هم پیوسته، با طاق آجری پوشیده شده و با اندود گچ آن را پوشانده‌اند. ارتفاع راهرو هفت متر است. در این راهرو قبرهای مختلف با سنگ قبرهای تاریخی زیادی به چشم می‌خورد که مربوط به سرشناسان محلی و بزرگان سیاوشان، میرزاها و مستوفیان دیوانی بوده است.

امروزه از بنای فوق‌الذکر هیچ اثری نیست؛ چرا که این بنا با سابقه ۴۷۵ ساله، به علت عوامل جوی، فرسودگی کاشی‌های گنبد و ایوان، عدم رسیدگی و بازسازی در سال‌های گذشته و به علت خیل مشتاقان زیارت‌کننده و نبود امکانات نیمه‌مخروبه شد. از این رو در سال ۱۳۸۲ خورشیدی بانوی نیکوکار حاجیه خانم ربیعی و چهار فرزندش حاج احمد و حاج سعید و دو صبیّه گرامی، به یادبود همسرش حاج حسن شاکری سیاوشانی و شادی روح آن مرحوم، با نقشه و معماری حاج قاسم احمدی در زمینی به وسعت دو هکتار و زیربنایی به مساحت ۱۷۰۰ و هفت متر ارتفاع، این بقعه را به طور کامل بازسازی کردند؛ که در سال ۱۳۸۳ با حسینیّه‌ای به مساحت ۳۵۰ متر و آشپزخانه‌ای به مساحت ۱۲۰ متر در جنب امامزاده، رسماً به اداره اوقاف شهرستان آشتیان تحویل و به همراه زائرسرای ۱۴ اتاقه و یک باب منزل مسکونی به بهره‌برداری رسید.

آری، امروز در فاصله یک کیلومتری جنوب سیاوشان گنبد و بارگاهی رو به آسمان دارد که دل از انسان می‌رباید. بنایی که نشان از معصومیت امامزاده‌ای عظیم‌الشأن و همت سترگ خیران و آخرت‌اندیشان داشته، همه روزه میزبان خیل عظیم زائران است.

پی نوشت

۱. تاریخ قم، تهران: توس، (۱۳۶۱). ص ۱۳۸.
۲. همان، ص ۱۳۴.
۳. همان، ص ۱۱۹.
۴. همان، ص ۲۸۸؛ و بحار الأنوار، ج ۴۸، ص ۲۸۶ و ۳۱۷.
۵. اعراب کلمات در این مقاله از نویسنده است.
۶. در اینجا یک کلمه ناخوانا بود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی